

Silver Rhyton Authenticity Leading to the Head of a Female Lion Attributed to the Achaemenid Period in the Hegmataneh Museum based on a Comparative Study

Zahra Sadat Hosseini¹, Mohammad Reza Saeedi^{2*}, Ahmad Chaichi Amir Khiz³

1. Ph.D. Student, Department of Archeology, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

2. Associate Professor, Department of History, Research Institute for Research and Development of Humanities (Samt), Tehran, Iran

3. Assistant Professor, Department of Archaeology Prehistory Period, Research Institute of Cultural Heritage and Tourism, Tehran, Iran

Article Info

Original Article

Received: 2022/06/24;

Accepted: 2022/10/03;

Published Online 2022/12/17

 [10.30699/athar.43.3.574](https://doi.org/10.30699/athar.43.3.574)

Use your device to scan
and read the article online

Corresponding Author

Mohammad Reza Saeedi

Associate Professor, Department of History, Research Institute for Research and Development of Humanities (Samt), Tehran, Iran

Email: Saeedi@samt.ac.ir

ABSTRACT

Achaemenid rhytons as one of the most important archaeological data adorn many museums around the world. However, many of these rhytons have not been obtained from scientific archaeological excavations, so their study is of particular importance in terms of originality. In this regard, laboratory studies to determine the certainty are still in their infancy, and on the other hand, forgery methods have become more advanced with the development of technology; Therefore, technology and comparative studies are still one of the most important and appropriate ways to identify the authenticity of historical monuments, including Achaemenid rhytons. In this regard, the present article tries to focus on the confiscated rhyton of Silver, which leads to the head of a female milk belonging to the Achaemenid period in the Hegmataneh Museum, while analyzing the commonalities and differences between the rhyton discussed and other similar examples in this period. Historical (originality) test of this sample with a descriptive-analytical approach (typology, construction techniques and decorative arrays). The results of the selection and representation of decorative arrays indicate that the role of rhyton motifs in question lacks proportions and style of Achaemenid art. On the other hand, the location of the details of the single motifs also showed the incompatibility with the Achaemenid style. The findings can confirm the non-authenticity or non-belonging of the rhyton leading to the female lion of the Hegmataneh Museum to the Achaemenid period.

Keywords: Rhyton, Achaemenid period, Comparative study, Authenticity, Hegmataneh Museum

Copyright © 2022. This open-access journal is published under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms.

How to Cite This Article:

Hosseini, Z. S., Saeedi, M. R., & Chaichi Amir Khiz, A. (2022). Silver Rhyton authenticity leading to the head of a female lion attributed to the Achaemenid period in the Hegmataneh Museum based on a comparative study. *Athar*. 43(3), 574-590.

مقاله پژوهشی

اصالت‌سنجی ریتون سیمین منتهی به سر شیر ماده منسوب به دوره هخامنشی موجود در موزه هگمتانه بر مبنای مطالعه تطبیقی

زهرا السادات حسینی^۱، محمدرضا سعیدی^{۲*}، احمد چایچی امیرخیز^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه باستان‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
۲. دانشیار، مدعو گروه باستان‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
۳. استادیار رشته باستان‌شناسی، گروه پژوهشی اشیای فرهنگی-تاریخی، پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

خلاصه

اطلاعات مقاله

ریتون‌های هخامنشی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین داده‌های باستان‌شناسی زینت‌بخش بسیاری از موزه‌ها در سراسر جهان هستند؛ با این حال تعداد زیادی از این ریتون‌ها از کاوش‌های علمی باستان‌شناسی به دست نیامده‌اند؛ از این‌رو مطالعه آنها به لحاظ اصالت از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در این رابطه، مطالعات آزمایشگاهی به‌منظور تعیین قطعیت هنوز در ابتدای کار بوده و از طرفی روش‌های جعل نیز با گسترش فناوری، پیشرفته‌تر گردیده است؛ بنابراین فن‌شناسی و مطالعات تطبیقی هنوز یکی از مهم‌ترین و مناسب‌ترین شیوه‌های شناسایی اصالت آثار تاریخی از جمله ریتون‌های هخامنشی به شمار می‌رود. در این راستا نوشتار حاضر سعی دارد با تمرکز بر ریتون سیمین توقیف‌شده منتهی به سر شیر ماده منسوب به دوره هخامنشی موجود در موزه هگمتانه، ضمن تحلیل و بررسی وجوه اشتراک و افتراق ریتون مورد بحث با سایر نمونه‌های مشابه در این دوره، راستی‌آزمایی تاریخی‌گذاری (اصالت) این نمونه را با رویکرد توصیفی-تحلیلی (گونه‌شناسی، فنون ساخت و آرایه‌های تزئینی) مورد مطالعه قرار دهد. نتایج حاصل از گزینش و شیوه بازنمایی آرایه‌های تزئینی بیانگر آن است که نقش‌مایه‌های ریتون مورد بحث فاقد تناسبات و سبک هنر هخامنشی است. از طرفی جانمایی جزئیات نقوش واحد نیز عدم تناسب با سبک هخامنشی را نشان داد. یافته‌های به‌دست‌آمده می‌تواند عدم اصالت یا عدم تعلق ریتون منتهی به سر شیر ماده در موزه هگمتانه به دوره هخامنشی را تأیید کند.

دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۰۳

پذیرش: ۱۴۰۱/۰۷/۱۱

انتشار آنلاین: ۱۴۰۱/۰۹/۲۶

نویسنده مسئول:

محمدرضا سعیدی

دانشیار، مدعو گروه باستان‌شناسی،
واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد
اسلامی، تهران، ایران

پست الکترونیک:

Saeedi@samt.ac.ir

کلیدواژه‌ها: ریتون، دوره هخامنشی، مطالعه تطبیقی، اصالت‌سنجی، موزه هگمتانه

حق کپی رایت انتشار: این نشریه ی دارای دسترسی باز، تحت قوانین گواهی‌نامه بین‌المللی Creative Commons Attribution 4.0 International License منتشر می‌شود که اجازه اشتراک (تکثیر و بازآرایی محتوا به هر شکل) و انطباق (باز ترکیب، تغییر شکل و بازسازی بر اساس محتوا) را می‌دهد.

حسینی زهرا السادات، سعیدی محمدرضا، چایچی امیرخیز احمد. (۱۴۰۱). اصالت‌سنجی ریتون سیمین منتهی به سر شیر ماده منسوب به دوره هخامنشی موجود در موزه هگمتانه بر مبنای مطالعه تطبیقی. فصلنامه علمی اثر. ۴۳ (۳)، ۵۷۴-۵۹۰.

۱- مقدمه

هخامنشیان سلسلهٔ پارسی بودند که طی ۲۲۷ سال حکمرانی، سرزمین‌هایی با مردمان و آداب و سنن مختلف را تحت فرمان سیاسی، نظامی و اقتصادی خود قرار دادند (Bagheri Hassan Kiadeh, M., & Rezaei, 2012). محدودهٔ این امپراتوری از شرق تا جیحون، از غرب تا مدیترانه و از شمال تا قفقاز و ماوراءالنهر و از جنوب تا اقیانوس هند بوده است (Montazeri, 2012). آثار فلزی این دوره به‌عنوان یکی از جنبه‌های ارزشمند هنر تمدن هخامنشی بسیار بدیع و متنوع است. در این میان، ریتون‌های سیمین و زرین که در نهایت ظریف‌کاری، دقت، استادی و مهارت ساخته شده‌اند، از شاخص‌ترین شاهکارهای هنر فلزکاری جهان باستان به شمار می‌آید. استفاده از این نوع ظروف به‌عنوان جام‌های نوشیدنی در ایران باستان بسیار متداول بوده است و هنرمندان هخامنشی در این رشتهٔ هنری، از نظر مهارت و خلاقیت، برتری خود را نسبت به دوره‌های پیشین کاملاً روشن و مشخص نمودند. ریتون‌های این دوره که با ویژگی خاص و منحصربه‌فردی (از نظر فن و فلزات مورد استفاده همچون طلا و نقره) ساخته شده‌اند، جایگاه مهمی در میان آثار تجملاتی و صنعتی به خود اختصاص داده‌اند (Sarfaz & Firoozmandi, 2002). هدف از این پژوهش راستی‌آزمایی تاریخ‌گذاری (اصالت) ریتون سیمین سر شیر ماده منسوب به دورهٔ هخامنشی موزهٔ هگمتانه بر مبنای مطالعهٔ تطبیقی (وجه اشتراک و افتراق) و بررسی آن به‌لحاظ گونه‌شناسی، ریخت‌شناسی، فنی و شیوه‌های ساخت (شیوه‌های شکل‌دهی، تزئین و اتصال) با سایر نمونه‌های به‌دست‌آمده از کاوش‌های علمی باستان‌شناسی است.

پرسش‌های اصلی در این پژوهش عبارت‌اند از: ۱- آیا نمونهٔ ریتون سیمین مورد مطالعه بر مبنای مقایسهٔ تطبیقی (گونه‌شناسی، فنون ساخت و آرایه‌های تزئینی) با سایر نمونه‌های مشابه دورهٔ هخامنشی مطابقت دارد؟ ۲- وجوه اشتراک و افتراق هنری نمونهٔ مورد بررسی با سایر نمونه‌های مشابه کدام‌اند؟ ۳- آیا براساس تشابه یا تمایز هنری می‌توان

تاریخ‌گذاری (اصالت) آن را راستی‌آزمایی کرد؟ به‌منظور پاسخ به این پرسش‌ها پژوهش حاضر برای نخستین بار ریتون سیمین سر شیر ماده منسوب به دورهٔ هخامنشی موزهٔ هگمتانه را مورد مطالعه و تحلیل قرار داده است.

۲- پیشینهٔ پژوهش

با توجه به اینکه ظروف سیمین فراوانی از کاوش‌های باستان‌شناسی یافت شده، طی چند دههٔ اخیر مطالعه بر روی این آثار فزونی یافته است. مطالعه و بررسی‌ها حاکی از آن است که در سال‌های اخیر محققان مطالعات و پژوهش‌هایی دربارهٔ ریتون انجام داده‌اند؛ بر همین اساس، در پژوهشی با عنوان «بررسی شکل و فرم در ریتون‌های ایرانی (هزارهٔ چهارم قبل از میلاد تا پایان دورهٔ ساسانی)» (Dadvar & Mesbah, 2011) ساختار، شکل و تزئینات ریتون‌های ایرانی در بازهٔ زمانی مذکور مورد بررسی قرار گرفته است. از طرفی، قدیمی (۲۰۱۲) در پژوهشی با عنوان «تحلیلی نمادشناختی از ریتون‌های هخامنشی در پیوند با آیین‌های نوشیدنی ایران باستان» (Ghadimi, 2012) کوشیده تا رابطهٔ جام‌ها با آشامیدنی‌های آیینی را بررسی کند. دشتی و همکاران (۲۰۱۳) در پایان‌نامه‌ای با عنوان «سیر تحول و تطور فرم و نقش‌مایه‌های ساغرهای دوره ماد، هخامنشی، پارت و ساسانی» (Dashti et al., 2013) انواع، اشکال، نقوش، تزئینات، مضمون و جنس برخی ظروف نوشیدنی دوران تاریخی را مورد مطالعه و بررسی قرار داده است. از طرفی، در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل اسطوره‌شناختی مفاهیم مؤثر بر شکل و فرم ریتون‌های هخامنشی» (Mesbah & Dadvar, 2019) ساختار ریتون و تحلیل ارتباط آنها با مفاهیم اساطیری و مذهبی، مورد مطالعه قرار گرفته است. همچنین، گرایبی (۲۰۲۰) در پژوهشی با عنوان «مطالعهٔ تطبیقی ریتون‌های دوران هخامنشی و اشکانی» به بررسی وجوه اشتراک و افتراق ریتون‌های هخامنشی و اشکانی براساس فرم، تزئینات و کاربرد پرداخته است (Geraei, 2020).

صنعت فلزگری ایران و سایر مناطق پیرامون آن شده است (Tohidi, 2015). هنرمندان دوره هخامنشی برای ایجاد و ساخت ظروف فلزی از فلزاتی نظیر طلا، نقره، برنز و مفرغ استفاده می‌کردند، اما در طبقه اشراف از فلزات طلا و نقره بیشتر بهره می‌گرفتند که اکثراً در مراسم تشریفاتی و رسمی کاربرد داشت. فلزکاران در این دوره آزادی و اختیار عملی در حکاکی نقوش روی ظروف نداشتند (Hejaberi Nobari et al., 2011) و همه تحت امر و سلیقه دربار به‌ویژه شخص شاه و طبق، اشراف بودند (Salahshoor et al., 2017). هنرمندان هخامنشی برای خلق نقوش روی ظروف فلزی از عناصر طبیعت مثل گیاهان، حیوانات و از نقوش اساطیری استفاده می‌کردند که اکثر این نقوش از دیگر فرهنگ‌ها (آشور، عیلام، ماد و بین‌النهرین) الگوبرداری شده بود (Almagor, 2021; Hejaberi Nobari et al., 2011). اگرچه آثار زرین و سیمین هنرمندان هخامنشی تا حدودی تحت تأثیر هنر ادوار گذشته در مناطق مختلف ایران (غار شانیدر، تپه علی‌کش، سیلک II و III، تل موشکی، تپه حصار، شوش، تپه یحیی) و نواحی خارج از ایران شامل دووانلی، روگون، بوروو، آگیگیول بوده است (Moorey, 1982; Szántó, 2015)، به‌لحاظ نقش و شکل هنر خاص آن دوره به شمار می‌آید (Hejaberi Nobari et al., 2011). هنر این دوره در هیچ‌یک از دوره‌های بعد نفوذ نداشته و همانند هنر آشوری قدرت شاه را نشان می‌دهد (Kharazian & Sedaghati, 2018). عده‌ای از پژوهشگران هنر، ملاک و اساس شناسایی ظروف هخامنشی (تأیید هخامنشی بودن آن) را نقوش برجسته پله‌های ورودی تخت‌جمشید (اشیایی که هدیه‌آوردندگان در دست دارند) می‌دانند. از طرفی آنان با توجه به حجاری‌های تخت‌جمشید معتقدند کوچک‌ترین شکی در اصالت (تاریخ‌گذاری) آنها وجود ندارد (Hejaberi Nobari et al., 2011).

۲-۱-۲- ریتون در دوران باستان

ریتون از واژه یونانی (Rhyton) به معنی مایع روان گرفته شده و به‌طور کلی به ظروفی جانورسان اطلاق می‌شود که در ادوار پیشین برای آشامیدن مورد استفاده بوده است. پیشینه

از طرفی، مطالعاتی نیز برای تحلیل و گونه‌شناسی ریتون زرین هخامنشی موجود در موزه ایران باستان (Azadi et al., 2016)، بررسی ریتون نقره‌ای (احتمالاً از افغانستان) نگهداری‌شده در موزه هنر و تاریخ کلبولند (Minardi, 2015) و سه ریتون سیمین به‌دست‌آمده از گنجینه اربونی (Treister, 2015) انجام شده است. در مقاله‌ای با عنوان «ظرف نوشیدنی و ریتون: ظروف جانورسان در خاور نزدیک و دریای اژه» (Koehl, 2013) ظروف جانورسان به‌لحاظ شکل، عملکرد و استفاده در خاور نزدیک و دریای اژه بررسی شده است. نگاهی اجمالی به پیشینه موضوع بیانگر آن است که محققان به‌طور عمده هنر ریتون‌سازی، ساختار ریتون، آرایه‌های تزئینی، شکل و اسطوره‌شناختی مفاهیم مؤثر بر شکل آنها را مورد بررسی و مطالعه قرار داده‌اند. افزون بر این، بررسی‌ها حاکی از آن است که برخی از ریتون‌های موجود در موزه‌ها از حفاری‌های علمی به دست نیامده و تاکنون پژوهش منسجمی درباره آنها انجام نشده است؛ بنابراین اطلاعات چندانی در مورد آنها وجود ندارد. از این رو پژوهش پیش‌رو سعی دارد با تمرکز بر ریتون سیمین منتهی به سر شیر ماده منسوب به دوره هخامنشی موجود در موزه هگمتانه، ضمن تحلیل و بررسی وجوه اشتراک و افتراق ریتون مورد بحث با سایر نمونه‌های مشابه در این دوره، راستی‌آزمایی تاریخ‌گذاری (اصالت) این نمونه را با رویکرد تطبیقی (گونه‌شناسی، فنون ساخت و آرایه‌های تزئینی) مورد مطالعه قرار دهد.

۲-۱- مبانی نظری

۲-۱-۱- پیشینه فلزکاری در عصر هخامنشی

صنعت فلزگری هخامنشی، سبکی جدید (ترکیب عناصر ایرانی با عناصر مناطق مجاور) از سنت‌های فرهنگی مشترک است (Gunter & Jett, 1992). در ابتدای کشف معادن مس در هزاره پنجم ق.م از این فلز به‌صورت چکش‌کاری بر روی فلز خام و در هزاره سوم ق.م از مس ذوب‌شده به‌صورت قالب‌گیری شده در ساخت ابزار و ظروف فلزی بهره می‌بردند. به‌تدریج به‌سبب وجود معادن مس و سایر فلزات در ایران روابط بازرگانی ایران با مناطق همجوار آغاز و رو به توسعه نهاده است که این امر زمینه‌ساز ایجاد تأثیر و تأثیراتی در

باستان‌شناسی) به‌منظور کشف و شناسایی وجوه اشتراک و تمایز موجود میان آنها و همچنین تجزیه و تحلیل آن به‌لحاظ گونه‌شناسی، ریخت‌شناسی، فنی و شیوه‌های ساخت (شیوه‌های شکل‌دهی، تزئین و اتصال) امری ضروری است.

۳- توصیف و بررسی

۳-۱- روش بررسی

پژوهش حاضر از منظر هدف، به انواع تحقیق‌های بنیادین اختصاص دارد. براساس هدف تعیین‌شده، داده‌ها به روش توصیفی-تحلیلی بررسی و تجزیه و تحلیل با رویکرد تطبیقی-کیفی صورت گرفته است. در این رابطه، روش تطبیقی به‌سبب صرفه‌جویی مالی و زمانی نخستین و مهم‌ترین مرحله شناسایی تخصصی آثار جعلی از اصل به شمار می‌آید (مراحل دوم تا پنجم شناسایی به‌ترتیب عبارت‌اند از: بررسی‌ها و آزمایش‌های بصری، تجزیه و تحلیل شناسایی مواد و ترکیبات، تعیین‌نمودن قدمت به معنای انواع روش‌های فیزیکی، تاریخ‌گذاری فنی و تحلیل نتایج آزمایش‌ها براساس اطلاعات گونه‌های مشکوک به جعل طی این مرحله، مطالعات آزمایشگاهی را تنها برای درصد کمی از آثار جعلی به‌دلیل استفاده از فنون بالای هنری و فنی به‌عنوان روشی مکمل برای تعیین اصالت آثار بدل کرده است. لازم به ذکر است برای انجام هرگونه مطالعه و بررسی در این مرحله، توصیف دقیق اثر و تجزیه و تحلیل آن به‌لحاظ گونه‌شناسی، ریخت‌شناسی، فنی و شیوه‌های ساخت و همچنین مقایسه اثر هنری مشکوک به جعل با آثار اصیل به‌منظور کشف و شناسایی وجوه اشتراک و تمایز موجود میان آنها امری ضروری است. روش گردآوری اطلاعات، به شیوه کتابخانه‌ای و با استناد به منابع معتبر و همچنین میدانی (مشاهده مستقیم) انجام پذیرفته است. رویکرد تطبیقی پژوهش، با در نظر گرفتن میزان فراوانی و تشابه فرم و نقش‌مایه انجام شده است.

ساخت و استفاده از این نوع ظروف به نمونه‌های عصر نوسنگی در مناطق آسیای صغیر برمی‌گردد (Rahbar, 2007). این قبیل ظروف از هزاره چهارم ق.م در ایران نیز متداول بوده و در دوره ماد از توسعه و پیشرفت بسیاری برخوردار گردیده است (Melikian-Chirvani, 1996). جنس ریتون‌ها نیز متنوع بوده و نمونه‌های متعددی از انواع مختلف سفالی، سنگی، فلزی (طلا، نقره، مس، مفرغ و برنز) و شیشه‌ای از مناطق مختلف فلات ایران به دست آمده است. در این رابطه می‌توان به ریتون از جنس مفرغ و مس به شکل سراسب متعلق به قرن ۹ ق.م، مکشوفه از حسنلو، ریتون سفالی به شکل پیکرک بز کوهی متعلق به عصر آهن و ریتون سفالی به شکل سر قوچ متعلق به قرن هفتم ق.م مکشوفه از زیویه اشاره کرد (Tohidi, 2015). در ادامه روند ریتون‌سازی در عهد باستان و با استناد به داده‌های باستان‌شناسی چنین به نظر می‌رسد برخورداری از پشتوانه هنری دوره‌های پیشین به‌ویژه ماد و آشنایی هنرمندان هخامنشی با روش‌های مختلف فلزگری توانسته به‌خوبی با شیوه و سبک درباری ترکیب شود و در نتیجه مجموعه کاملی از سبک و سلايق هنری در ساخت ریتون‌های هخامنشی پدیدار سازد. ریتون‌ها در این دوره اغلب از جنس نقره بوده، هرچند که انواع زرین، برنزی، سفالین و شیشه‌ای آن هم کشف شده‌اند (Mohammad Panah, 2010).

۲-۲- مطالعه تطبیقی

مطالعات تطبیقی با بهره‌گیری از مطالعات باستان‌شناسی، تجزیه و تحلیل اثر به‌لحاظ شکل، تزئینات و نقوش و مقایسه آن با نمونه‌های مشابه موجود مربوط به هریک از ادوار تاریخی، براساس شواهد و کشفیات باستان‌شناسی و مطالعه اسناد مکتوب و تصویری از جمله راهکارهای مناسب به‌منظور اصالت‌سنجی و راستی‌آزمایی تاریخ‌گذاری آثار حاصل از کاوش‌های غیر علمی باستان‌شناسی (توقیفی، اتفاقی، استردادی و اهدایی) است (Muscarella, 2008). در این رابطه برای انجام هرگونه مطالعه و بررسی، توصیف دقیق اثر، مقایسه اثر هنری مشکوک به جعل با آثار اصیل (نمونه‌های تأیید اصالت‌شده یا نمونه‌های حاصل از کاوش‌های علمی

متواتر شبیه گل نیلوفر تمام رخ تخت (شش پر) بدون نظم و اصول قرینه سازی مزین شده است. گل نیلوفر نمادی از ادوار مختلف جهان، مقاطع و مراتب گوناگون هستی، صلح، شادی و مظهر روشنایی، حاصل قدرت خلاق آتش، خورشید و قمر و در مقام محصول خورشید و آبها شناخته شده است. گل نیلوفر از جمله آرایه های قابل مشاهده بر نقش برجسته ها، آرایه های وابسته به معماری، ظروف و منسوجات است که به صورت انتزاعی و مدور (اغلب گل لوتوس دوازده پر) یا طبیعی (با برگ های باز) تصویر شده است (Afshari & Rajabi, 2018; Hart, 2016). قسمت لبه (دور تا دور دهانه) نیز با نقوش گیاهی غنچه نیلوفر و درخت سرو به صورت یک در میان با کمک فن برجسته کاری از داخل آراسته شده است. درخت سرو در فرهنگ عصر هخامنشی مظهر زندگی طولانی (نماد جاودانگی و حیات پس از مرگ و نامیرایی) بوده و در باور ایرانی سه گانه اهورامزدا، میترا و آناهیتا به ترتیب با سرو، نخل و نیلوفر مربوط می شدند (Mohammadzadeh et al., 2016). نقش مورد بحث در میان قوم ایرانی جایگاه ویژه ای داشته و در حجاری های تخت جمشید و دیگر آثار هنری عهد هخامنشی با دقت فراوان به تصویر درآمده است (جدول ۱، شکل ۱) (Haidar Nattaj & Maghsoudy, 2019).

۲-۲-۳ - مقایسه ریتون سیمین منتهی به سر شیر منسوب به دوره هخامنشی موزه هگمتانه با نمونه های مشابه

ریتون مخروطی شیر موجود در موزه هگمتانه براساس فن ساخت (چکش کاری و قلمزنی به صورت برجسته) و آرایه تزئینی با نمونه ریتون طلا با نقش شیر بالدار موجود در موزه ایران باستان (احتمالاً از همدان)، مربوط به قرن پنجم ق.م (جدول ۱، شکل ۲) قابل قیاس و از لحاظ جنس و شکل دارای اختلاف است (Simpson, 2005). از طرفی، ریتون نقره طلاکوب با نیم تنه گاو کشف شده از گنجینه بورو (جدول ۱، شکل ۳) متعلق به نیمه اول قرن ۴ ق.م (Rehm, 2010) و ریتون سیمین زراندود به شکل نیم تنه هما به دست آمده از گنجینه جیحون (جدول ۱، شکل ۴)، در موزه بریتانیا (Dadvar & Mansouri, 2006) از نظر جنس و فن ساخت با نمونه مورد مطالعه قابل قیاس است. از سوی دیگر،

۲-۳ - یافته ها

۱-۲-۳ - ریتون سیمین منتهی به سر شیر منسوب

به دوره هخامنشی موزه هگمتانه

ریتون سر شیر ماده توقیفی^۱ به شماره شیء ۳۰۵۰ ثبتی در دفتر اموال وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی همدان از جنس نقره با نقوش برجسته و کنده کاری شده به ارتفاع ۲۲/۶، قطر دهانه ۱۰/۷ سانتی متر و به وزن ۴۴۳ گرم در موزه هگمتانه نگهداری می شود. جام مخروطی شکل ریتون در قسمت انتهایی به سر شیر ماده غران مزین شده که به شیوه چکش کاری بر ورقه های فلزی ایجاد گردیده است. شیر ماده با چشمانی درشت، فاقد مردمک، گرد و برجسته جلوه گری می کند. دهان به صورت نیمه باز با دندان های بهم فشردده و پوزه با چهار خط برجسته به تصویر کشیده شده است. بینی مثلثی شکل با دو سوراخ درشت و گرد، گوش بیضی شکل و لاله آن با خطوط هاشور مزین شده و یال با خطوطی شبیه هاشور دوطرفه که در قسمت گردن امتداد یافته، تصویر شده است. چین های بینی و دو برجستگی گرد نیز در قسمت بالایی بینی حیوان قابل مشاهده است. شیوه قلمزنی برای اجزای صورت به کار گرفته شده است. حالت خشم و درندگی در حیوان خشک و بی روح است و موضوع هایی که روی حیوان نقش شده، به قدری مصنوعی است که حیوان شکل اصلی خود را از دست داده است (جدول ۱، شکل ۱). نقش شیر به عنوان نماد مهر (میترا)، خورشید، تابستان، گرما، پیروزی، قدرت، نور، آتش، خورشید و نشانه ای از سلطنت، شجاعت و قدرت است (Gholampour Darzi & Ali Esmaeili, 2020).

این آرایه به کرات در هنر هخامنشی و آرایه های وابسته به معماری، نقش برجسته های تخت جمشید، ظروف، سلاح ها، منسوجات، مهرها، سکه ها و زیورآلات به کار رفته است (Almagor, 2021; Hejaberi Nobari et al., 2011). بدنه اصلی (همان بخش مخروطی شکل) با خطوط موازی به شش قسمت تقسیم شده و فضای بین هر دو خط نیز با آرایه های متوالی و

(جدول ۱، شکل ۱۱) در موزه آرمیتاژ (Treister, 2010)، ریتون نقره طلاکوب نیم‌تنه اسب (جدول ۱، شکل ۱۲) کشف‌شده از گنجینه برو (Gergova, 2010) و ریتون سیمین با نیم‌تنه گوزن شاخ‌دار به‌دست‌آمده از سینوپ (جدول ۱، شکل ۱۳) در موزه ایروان (Summerer, 2003) به‌لحاظ جنس و فن ساخت قابل قیاس با ریتون مورد بحث است.

به‌طورکلی و نظر به آنچه بیان شد، ریتون‌های دوره هخامنشی اغلب از جنس نقره بوده و به‌لحاظ گونه‌شناسی در زمره ظروف کاربردی و آیینی و عمدتاً از نوع مخروطی یا استوانه‌ای است. همچنین منقوش‌بودن بدنه ریتون به نیم‌تنه فوقانی بدن یا سر و شاخ حیوان، مزین‌بودن بخش‌های بیرونی جام به نقوش هندسی و استفاده از آرایه‌های تزئینی (اغلب گیاهی) در لبه جام برخی ریتون‌های دوره هخامنشی از شاخص‌ترین ویژگی‌های ریخت‌شناسی ریتون‌های این دوره به شمار می‌آید. از طرفی، استفاده از فنون ریخته‌گری، چکش‌کاری و قلمزنی به‌منظور ساخت، شکل‌دهی و اجرای آرایه‌های تزئینی از شاخص‌های مشترک و بارز فن‌شناسی ریتون‌های عصر هخامنشی است.

ریتون استوانه‌ای طلا با نقش شیر در موزه متروپولیتن (احتمالاً از همدان) (جدول ۱، شکل ۵) از نظر فن ساخت با نمونه ریتون مورد بحث قابل قیاس و از لحاظ نقش، جنس و شکل متفاوت است (Tohidi, 2015). همچنین ریتون سیمین با نقش نیم‌تنه اسب به‌دست‌آمده از اربونی (جدول ۱، شکل ۶) در موزه ایروان قابل قیاس از نظر جنس و فن ساخت (Трейстер, 2013)، ریتون نقره با آرایه غنچه گل نیلوفر و خطوط افقی کشف‌شده از فیلیپووکا، مخزن ۲، کورگان ۱ (جدول ۱، شکل ۷) موجود در موزه باستان‌شناسی و قوم‌شناسی مرکز مطالعات قوم‌شناسی روسیه از نظر شکل، جنس و فن ساخت (Treister, 2010)، ریتون سیمین با نیم‌تنه اسب به‌دست‌آمده از فیلیپووکا، مخزن ۲، کورگان ۱ (جدول ۱، شکل ۸) موجود در موزه باستان‌شناسی و قوم‌نگاری مرکز مطالعات مردم‌نگاری روسیه از نظر جنس و فن ساخت (Treister, 2010) و ریتون سر قوچ زرین (جدول ۱، شکل ۹) مکشوفه از همدان، در موزه ایران باستان به‌لحاظ شکل و فن ساخت (Tohidi, 2015) با نمونه ریتون مورد مطالعه قابل قیاس هستند. از طرفی، ریتون نقره طلاکوب با نیم‌تنه گریفون بالدرد (جدول ۱، شکل ۱۰) کشف‌شده از ارزنجان (Simpson, 2005)، ریتون نقره با نقش قوچ به‌دست‌آمده از کول‌اوبا در نزدیک کرچ

جدول ۱. ویژگی فنی و مقایسه تطبیقی ریتون

تصویر	منبع	توضیح کلی به نگاره‌ها	وضعیت اثر		آرایه تزئینی										جنس		شماره تصویر			
			مکان	تاریخ	نحوه دست‌نویس					اساطوری					نقره	سیمین				
					خطی	نقطه‌ای	خطی	نقطه‌ای	خطی	نقطه‌ای	خطی	نقطه‌ای								
	Treister	نیم‌تنه اسب	✓																۱	
	(Summerer, 2003)	احتمالاً گوزن سینه گوزن‌دار																		۳
	(Rahim, 2010)	شکل‌دهی از گریفون																		۳
	Dalivier & Mousnier, 1966	گنجه مخزن موزه سینوپ																		۴
	(Tohidi, 2015)	احتمالاً گوزن سینه گوزن‌دار																		۵

است در برخی موارد نیز سوراخی در قسمت انتهایی ریتون به منظور خروج و احتمالاً هوادهی نوشیدنی تعبیه شده است (Koehl, 2013). بررسی‌ها حاکی از آن است که ریتون شماره ۳۰۵۰ موجود در موزه هگمتانه از نوع مخروطی فاقد تکیه‌گاه است.

۳-۲-۴- ریخت‌شناسی (ویژگی‌های شکلی و زیبایی‌شناسی)

در مطالعه ریتون‌ها مهم‌ترین موضوع تفکیک ویژگی‌های دیداری در ظاهر آنها بوده و شامل دو بخش شکل (بدنه ریتون) و تزئینات (آرایه‌های تزئینی منقوش بر جام و لبه ریتون) است. شکل هر ریتون را حیوان مورد استفاده در بدنه آن تعیین می‌کند و صرف‌نظر از جنبه زیبایی‌شناختی، کارکرد ویژه‌ای را به هر ریتون می‌بخشد (Mesbah & Dadvar, 2019). با استناد به یافته‌های باستان‌شناسی استفاده از سر و شاخ حیوان به‌تنهایی (اغلب به‌عنوان روشی متداول در ساخت ریتون‌های مخروطی) و از طرفی ترکیب نیم‌تنه فوقانی بدن حیوان (شامل سر و گردن و پاهای جلویی و افزودن بال در جانوران اساطیری) دو روش متداول تصویرسازی حیوان بر بدنه ریتون عهد هخامنشی بوده است (Dadvar & Mesbah Ardakani, 2011). انواع مختلف گربه‌سانان (شیر و گربه وحشی)، حیوانات اهلی (گاو، بز و قوچ)، پرندگان (چند نمونه منحصره‌فرد شامل عقاب و مرغابی) و حیوانات اساطیری (عنقا، شیر بالدار و گریفین) از جمله حیوانات شناسایی‌شده بر بدنه ریتون‌های هخامنشی به شمار می‌آیند. در این میان شیر به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نمادهای هنر هخامنشی بیشتر از هر حیوان دیگری در ساخت ریتون‌ها مورد استفاده بوده است. مطالعات نشان می‌دهد منقوش کردن بدنه ریتون به آرایه شیر احتمالاً با هدف انتقال قدرت، توانایی و بالندگی انجام یافته است (Mesbah & Dadvar, 2019). از طرفی، سر شیر مظهر مراقبت و هوشیاری است که می‌تواند مایع درون جام را از آلودگی و پاکی محافظت کند (Dadvar & Mansouri, 2006). افزون بر این، شیر با ایزد بانو آناهیتا ارتباط می‌یابد که نام وی از سوی معنای قدرت و توانایی را در خود مستتر دارد و از سوی دیگر نیالودگی و پاکی

گزینش جانوران (استفاده از سر حیوانات به صورت بخشی از بدنه یا به صورت ترکیبی با پیکره ریتون) به منظور برکت‌بخشی و انتقال قدرت با مایع داخل ریتون بیانگر تأثیر انکارناپذیر عقاید فرهنگی و اساطیری بر تنوع و فراوانی ریتون‌ها به‌ویژه در دوره هخامنشی است (Ghirshman, 2011).

ریتون‌ها براساس شکل ظاهری جام و صرف‌نظر از جنس و آرایه‌های تزئینی در سه گروه ساختاری شامل ریتون‌های مخروطی یا استوانه‌ای (دارای سطح مقطع وسیع دایره‌ای شکل که سر یا قسمت قدامی بدن حیوان به قسمت نوک مخروط منتهی می‌شود)، ریتون‌های شاخی شکل (متشکل از یک بخش بلند و مخروطی که یادآور شاخ است) و ریتون‌های کوزه‌ای شکل (کل بدن حیوان را شامل می‌شود) تقسیم‌بندی می‌شود (Dadvar & Mesbah Ardakani, 2011). از طرفی در نمونه‌های مخروطی یا استوانه‌ای براساس چگونگی استفاده از شکل حیوان (سر و شاخ حیوان به تنهایی یا نیم‌تنه فوقانی) و نوع اتصال جام به بدنه دو ساختار متفاوت قابل تشخیص است؛ ریتون‌های مخروطی فاقد تکیه‌گاه (کله حیوانی) که بخش انتهایی جام مستقیماً به سر و شاخ‌های یک حیوان منتهی می‌شود؛ درواقع گردن حیوان به شکل مخروطی یا استوانه‌ای درآمد و تبدیل به جام آشامیدنی شده و تا زمانی که نوشیدنی در آن است، باید در دست نگاه داشته شوند (Culican, 2008). گروه دوم ریتون‌های دارای تکیه‌گاه که جام آن با یک زاویه قائمه یا زاویه بسته به بخش قدامی بدن یک حیوان متصل شده و سطح مقطع بدن حیوان تکیه‌گاه مناسبی برای قراردادن ظرف روی سطوح مختلف را فراهم نموده و نه تنها سر حیوان بلکه قسمت جلوی بدن حیوان شامل سینه، پاها، شاخ برجسته و در مواردی حتی بال حیوان نیز ساخته شده است (Dashti et al., 2013). نظر به آنچه بیان شد و با استناد به یافته‌های باستان‌شناسی ریتون‌های دوره هخامنشی عموماً در دو گروه ریتون‌های مخروطی (به‌عنوان محبوب‌ترین انواع ریتون‌های هخامنشی) و شاخی شکل قرار می‌گیرند. فرم سوم (کوزه‌ای شکل) در این دوره رایج نبوده است (Dadvar & Mesbah, 2019). لازم به ذکر

خياره‌ای به حالت نیم یا تمام‌رخ) در میان آثار هنری پیش از عصر هخامنشی با این ظرافت دیده نمی‌شود؛ از این رو چنین به نظر می‌رسد که استفاده از این نقش، قراردادی بودن تزئینات این دوره را نشان می‌دهد. در هنر رسمی هخامنشی درخت زندگی از زیباترین نقش‌های برگرفته از هنر فلات کهن ایران و سرزمین‌های تابعه امپراتوری به حساب می‌آید که به اشکال گوناگون (سرو یا نخل) در مهر، سنگ‌نگاره‌ها و ظروف (شکل ۱۷، ج ۵) تکرار گردیده است. بررسی‌ها حاکی از آن است که ریتون سیمین مورد مطالعه دارای آرایه‌های تزئینی شیر ماده، گل نیلوفر شش پر، خطوط افقی، غنچه گل نیلوفر و درخت سرو بوده که این نقوش به شیوه قلمزنی اجرا شده است.

۳-۲-۵- فن‌شناسی

صنعت فلزگری هخامنشی با تکیه بر تجارب صنعتگران و فلزگران پیشین شکل گرفته است. فنون چکش‌کاری (کوبش) و ریخته‌گری (قالب‌گیری)، در ادامه روند فن‌های رایج در صنعت فلزگری هزاره اول ق.م، شیوه‌های غالب در ساخت ظروف فلزی این عهد بوده است (Taheri & Bayramzadeh, 2018). در فرایند چکش‌کاری ابتدا ورقه‌های فلزی مسطح را با ضربات چکش و به‌کاربردن انواع قالب‌ها و سایر ابزار فلزکاری به شکل مطلوب مورد نظر درمی‌آوردند (Ehsani, 2003). در روش ریخته‌گری نیز براساس طرح و شکل مورد نظر، قالب فلز مذاب (نقره مذاب) را آماده و پس از سرد شدن (انجماد) عملیات پرداخت و چکش‌کاری روی شیء انجام می‌شود (Taheri & Bayramzadeh, 2018). همچنین به‌منظور ایجاد آرایه‌های تزئینی برجسته از روش قلمزنی (استفاده از چکش یا قلم برای ایجاد نقوش به‌صورت نیمه‌برجسته بر سطح پشتی اثر فلزی و سپس به‌کارگیری قلم‌های نوک‌تیز برای شکل‌دهی تزئینات از جلو)، کنده‌کاری (استفاده از قلم‌های نوک‌تیز برای ایجاد نقوش و خطوط بر روی سطح اثر) و حکاکی و از طرفی برای اتصال قطعات و ورقه‌های شکل‌گرفته و تزئین‌شده روش ساز و بست (اتصال مکانیکی شامل لحیم‌کاری، پرچ‌کردن، زرکوبی، جوش‌دادن، تاکردن و ایجاد هم‌پوشانی بین ورقه‌ها) به کار گرفته شده است (Ibn Abbasi & Muqtada'i, 2013).

را در ذهن تداعی می‌کند؛ از این رو پاک‌ترین نوشیدنی‌هایی که در چنین ظرفی وجود دارد، با محافظت ایزدان، قدرت و توانایی را به شخص (پادشاه) منتقل می‌کند (Bahar, 2009).

تزئینات شامل هر نوع نقوش زینتی (گیاهی، حیوانی، انسانی یا هندسی) روی بخش‌های بیرونی جام و لبه ریتون‌ها بوده که متناسب با شیوه هنری متداول در هر دوره تغییر یافته است (Mesbah & Dadvar, 2019). یافته‌های باستان‌شناسی حاکی از آن است که شیوه کلی هنر هخامنشی در تزئین ریتون‌ها قابل‌بازایی است (Sadeghi et al., 2021). به‌طور کلی، ریتون‌های این دوره به شکلی ساده با حداقل تزئینات آراسته شده‌اند. در این خصوص، شیارهای تزئینی افقی (به‌صورت دسته‌های دو تایی و سه تایی با ردیف‌های موازی) و به‌ندرت عمودی که سراسر بدنه جام را پوشانده‌اند، عمده‌ترین و متداول‌ترین نقش‌مایه مورد استفاده در ریتون‌های هخامنشی به شمار می‌آیند. شواهد حاکی از آن است که ستون‌های تخت‌جمشید نیز با چنین شیارهای قاشقی مزین گردیده‌اند. نظر به اینکه آرایه تزئینی شکاری در دوره‌های دیگر کمتر به کار گرفته شده است، چنین به نظر می‌رسد که این نوع شیارهای تزئینی ویژگی خاص هنر هخامنشی است (Dashti et al., 2013). از طرفی، لبه جام ریتون دوره هخامنشی در مقایسه با ریتون‌های دوره‌های دیگر، پهن‌تر و به‌طور مشخص از بدنه جام قابل تمایز است. این حاشیه پهن در برخی ریتون‌ها فاقد تزئین ساده) و در برخی دیگر با آرایه‌های تزئینی (اغلب گیاهی) مزین گردیده است (Mesbah & Dadvar, 2019). نقش گل نیلوفر از جمله نمادهای گیاهی شاخص در دوره هخامنشی به حالت نیم‌رخ و غالباً همراه با غنچه گل نیلوفر یا درخت زندگی (اغلب نخل یا سرو) به‌صورت زنجیره‌ای در نمونه ریتون‌هایی با لبه آراسته جلوه‌گری می‌کند. چنین شیوه تزئینی بر سایر ظروف فلزی این دوره نیز قابل مشاهده است (شکل ۱۷، ب، ج، د، و، ه) (Dashti et al., 2013). برخی ظروف نیز با نیلوفرهای تمام گل تخت تمام‌رخ (اغلب با تعداد گلبرگ‌های زوج) مزین شده‌اند (شکل ۱۶، ب). شواهد حاکی از آن است که نقش گل نیلوفر (اعم از تمام گل تخت، غنچه، شیپوری، زنگوله‌ای، اشکی و

اسناد مکتوب و تصویری، با تفاوت‌های آشکاری مواجه می‌شویم؛ هر چند وجوه اشتراکی نیز قابل مشاهده است؛ بنابراین در ادامه وجوه اشتراک و افتراق بیان شده است.

شواهد حاکی از آن است که شیر به سبب کارکردهای نمادین (مظهر خورشید، تابستان، گرما، پیروزی، قدرت، نور و آتش) از جایگاه ویژه‌ای در هنر هخامنشی برخوردار بوده و در تزئینات وابسته به معماری (نقوش برجسته و کاشی‌کاری‌ها)، مهرها، سکه‌ها، ظروف فلزی و زیورآلات نمود یافته است (شکل ۱۳) (Mesbah & Dadvar, 2019). در این رابطه بازنمایی دقیق و کامل کیفیت اجزای بدن حیوان از ویژگی‌های شاخص و مشهود تصویرسازی شیر در این دوره بود که نتیجه شناخت هنرمندان هخامنشی از کالبد و اسکلت‌بندی دقیق و واقع‌گرایی آنهاست (Afshari & Rajabi, 2018). بررسی‌ها نشان می‌دهد دهان باز، بینی پهن، گوش‌های گرد و خوابیده همراه با تزئینات یال (موها به شکل حلقه‌های کوچک و تزئین یال مثلثی)، چین گونه و بینی، دو برجستگی در انتهای مجرای بینی (در امتداد چشم‌ها) و هیبت قدرتمند و غران از وجوه بارز و مشترک نقش شیر هخامنشی است (Mesbah & Dadvar, 2019).

مطالعات و بررسی‌های علمی ریتون‌های فلزی کشف‌شده از دوره هخامنشی بیانگر آن است که به احتمال زیاد قسمت جام و بدنه (قسمت‌های جانوری شکل) ریتون‌ها با استفاده از فن چکش‌کاری بر ورقه‌های فلزی ساخته و تزئینات برجسته نیز به روش قلمزنی و حکاکی اجرا شده است. همچنین فنون تکمیلی نظیر پرچ، جوشکاری و لحیم نیز برای اتصال قطعات و تزئینات مختلف ریتون (به‌ویژه در ریتون‌های دارای تکیه‌گاه) استفاده شده است (Beikzadeh et al., 2014). مطالعه حاضر نشان داد که ریتون سیمین مورد بررسی با استفاده از فن چکش‌کاری ساخته شده و آرایه‌های تزئینی نیز به شیوه قلمزنی اجرا شده است.

۳-۲-۶- اصالت‌سنجی (راستی‌آزمایی تاریخ‌گذاری)

در بررسی و تطبیق ویژگی‌های ریتون سیمین منتهی به سر شیر ماده موزه هگمتانه با بهره‌گیری از مطالعات باستان‌شناسی، تجزیه و تحلیل اثر به‌لحاظ شکل، تزئینات و نقوش و مقایسه آن با نمونه‌های مشابه موجود مربوط به دوره هخامنشی، براساس شواهد و کشفیات باستان‌شناسی و مطالعه

شکل ۱۳. نقش شیر در هنر هخامنشی؛ (الف): کاشی لعابدار شوش (Dashti et al., 2013)، (ب): سرستون جبهه شرقی آپادانا (Dashti et al., 2013)، (ت): مهر هخامنشی (Dashti et al., 2013)، (ج): سکه هخامنشی (Dashti et al., 2013)، (د): سنگ وزنه کشف‌شده از آتاتولی (Tohidi, 2015)، (م): جام مکشوفه از طالش (Dashti et al., 2013)، (ن): خنجر مکشوفه از همدان (Tohidi, 2015)، (و): پلاک زرین سلطنتی مکشوفه از همدان (Pope, 2005).

نظر به آنچه بیان شد و براساس مطالعات تطبیقی، ریتون منتهی به سر شیر ماده موزه هگمتانه به لحاظ گونه‌شناسی و فن ساخت احتمالاً متناسب با سبک هخامنشی ساخته شده است؛ با این حال نتایج حاصل از بررسی و انطباق نقش سر شیر منقوش بر بدنه ریتون مورد مطالعه با نمونه شیرهای هخامنشی حاکی از عدم تناسب یکسان به لحاظ ویژگی‌ها و اجزای صورت (دهان نیمه‌باز، فقدان چین‌های گونه، بینی مثلی و سوراخ‌های بزرگ، چشمان درشت و گرد، گوش‌های بیضی و خوابیده) است (شکل ۱۴). افزون بر این در مطابقت‌جویی اجزای صورت شیر ریتون مورد بحث با سر پیکره شیر مربوط به سرستون جبهه شرقی آپادانا (به‌عنوان یکی از بنیادی‌ترین نقوش شیر که به‌واسطه ابعاد و دقت اجرا مرجع مناسبی برای انطباق است) نیز خط‌هایی قابل مشاهده است. خطا در جانمایی برجستگی قسمت بالایی چشم‌ها، سوراخ‌های بینی، دو برجستگی انتهای مجرای بینی، خطوط روی بینی و پیوند نادرست آن با نواحی بالایی چشم از جمله ایرادات مشهود است (شکل ۱۵).

نیلوفر به سبب شکل دایره (کامل‌ترین شکل) نمادی از کمال بوده و به شکل‌های مختلف (اعم از تمام گل تخت، غنچه، شیپوری، زنگوله‌ای، اشکی و خیاره‌ای) و در حالت تمام یا نیم‌رخ، عنصر اصلی تزئینی (معماری، کاشی‌کاری، نقش برجسته، مهر، فلزکاری و منسوجات) در عهد هخامنشی بوده است (Afshari & Rajabi, 2018). در این رابطه، نیلوفرهای تمام گل تخت تمام‌رخ با تعداد گلبرگ‌های زوج (به‌ویژه دوازده گلبرگی) پرکاربردترین و شناخته‌شده‌ترین نقش از این گونه گل به‌شمار می‌آیند. با استناد به یافته‌های باستان‌شناسی نیلوفر تمام‌رخ تخت به‌صورت شانزده پر (نماد دوازده ماه سال به‌همراه چهار سال کبیسه)، دوازده پر (نماد دوازده ماه سال) و هشت پر (نماد خورشید) اغلب در حجاری‌ها و حاشیه دیوارها به تصویر کشیده شده است (Afshari & Rajabi, 2018)؛ با این حال نیلوفرهای شش گلبرگی اغلب حاشیه البسه را مزین کرده‌اند (Mosavi & Ayatollahi, 2012).

شکل ۱۴. بازنمایی جزئیات نقش شیر در ریتون موزه هگمتانه و سر پیکره شیر سرستون جبهه شرقی آپادانا؛ (الف): طرح نمای روبه‌روی ریتون (Authors, 2022)، (ب): طرح نمای روبه‌روی سرستون (Authors, 2022)، (ج): طرح نمای جانبی ریتون (Authors, 2022)، (د): طرح نمای جانبی سرستون جبهه شرقی آپادانا (Authors, 2022).

شکل ۱۵. جانمایی اجزای صورت شیر؛

(الف): طرح ریتون موزه هگمتانه (Authors, 2022)، (ب): طرح سر پیکره شیر سرستون جبهه شرقی آپادانا (Authors, 2022)

نامتعارف در عهد هخامنشی است. از طرفی عدم تطابق در شیوه بازنمایی نقش نیلوفر ریتون مورد مطالعه (محصور در یک بیضی فرضی) در قیاس با سایر نمونه‌های مشابه (محصور در یک دایره فرضی) خطایی بارز و آشکار است (شکل ۱۶).

بدنه جام نیز با آرایه خطوط افقی و موازی مزین شده و فضای خالی بین خطوط با نقش مایه‌ای پر شده که احتمالاً گل نیلوفر (تمام رخ تخت شش پر) است. در این خصوص چنین به نظر می‌رسد گزینش و بهره‌گیری از آرایه تزئینی منقوش بر بدنه جام ریتون (احتمالاً گل نیلوفر تمام گل تخت شش پر) شیوه‌ای

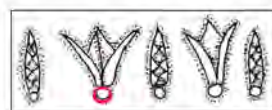

شکل ۱۶. بازنمایی جزئیات آرایه نیلوفر؛

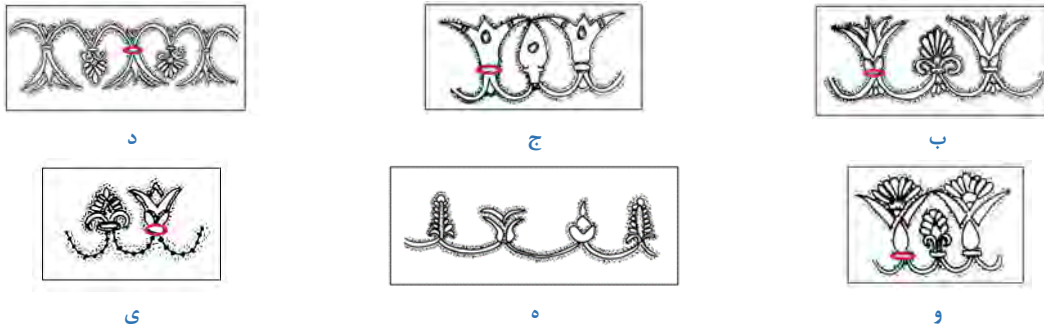
(الف): طرح بدنه ریتون موزه هگمتانه (Authors, 2022)، (ب): طرح نقش برجسته تخت جمشید (Authors, 2022)

بر پایه دایره‌ای شکل و فقدان زنجیره اتصال بین نقوش، مؤید عدم تناسب با سبک هنر هخامنشی است (شکل ۱۷). ایرادات بیان شده می‌تواند گواهی بر غیر اصیل (جعلی) بودن این ریتون به دوره هخامنشی در نظر گرفته شود.

همچنین لبه جام ریتون با گل نیلوفر (احتمالاً غنچه نیم‌رخ) و درخت زندگی (سرو) آراسته شده است. آرایه‌های تزئینی غنچه نیلوفر و سرو (حتی اگر ساده‌شده‌ترین شکل این نوع آرایه‌ها در نظر گرفته شوند) در قیاس و انطباق با سایر نمونه‌های مشابه بازنمایی متفاوتی را به لحاظ شکل نشان می‌دهند. قرارگیری گل

الف

شکل ۱۷. بازنمایی جزئیات غنچه نیلوفر و سرو بر بخشی از لبه جام ریتون یا آمفوراهاى هخامنشى؛

(الف): طرح ریتون موزه هگمتانه (Authors, 2022)، (ب): طرح آمفورا نقره طلاکوب از دوانلی (Authors, 2022)، (ج): طرح ریتون نقره از سینوپ (Authors, 2022)، (د): طرح آمفورا نقره از سینوپ (Authors, 2022)، (و): طرح ریتون ایران باستان (Authors, 2022)، (ه): طرح ریتون نقره از ارزنجان (Authors, 2022): طرح ریتون نقره از کورگان هفت برادر (Authors, 2022)

۴- نتیجه‌گیری

نمونه‌های دوره هخامنشی بیانگر آن بود که اثر فلزی مطالعه‌شده در این پژوهش، به لحاظ گونه‌شناسی در زمره ظروف کاربردی و آیینی، ریخت‌شناسی همانند ریتون‌های مخروطی و فاقد تکیه‌گاه عصر هخامنشی، فن ساخت همانند سایر ظروف دوره هخامنشی با استفاده از فن چکش‌کاری ساخته شده و تزئینات نیز به شیوه قلمزنی اجرا شده است. در رابطه با دومین پرسش مطرح‌شده نیز نتایج بررسی ویژگی‌های هنری نمونه مورد بررسی با سایر نمونه‌های مشابه، بیانگر وجوه اشتراک بدین شرح است: ۱. به لحاظ گونه‌شناسی، ۲. ریخت‌شناسی، ۳. فن ساخت و نحوه اجرای تزئینات، ۴. آرایه‌های تزئینی (حیوانی، گیاهی و هندسی)؛ با این حال، نظر به اینکه نقش‌مایه شیر و آرایه‌های تزئینی هندسی و گیاهی (همچون گل نیلوفر و سرو) شناسایی شده بر ظرف مورد مطالعه در سایر هنرهای هخامنشی نیز مشاهده می‌شود؛ از این رو آرایه‌های تزئینی (به سبب به کارگیری نقش‌مایه‌های یکسان در هنرهای گوناگون، یک‌دستی و وحدت نقوش در عهد هخامنشی) به عنوان ابزار مناسبی برای تشخیص اصالت ریتون به کار گرفته شد. در این رابطه شکل، شیوه بازنمایی و جانمایی اجزا نقش واحد در انطباق و قیاس با آرایه‌های مشابه در هنرهای گوناگون دارای ایراداتی بدین شرح است: ۱. عدم تناسب یکسان نقش سر شیر منقوش بر بدنه ریتون مورد مطالعه با نمونه

هنر هخامنشی، هنری رسمی با نقش‌مایه‌های استاندارد و مشخص است که در آن صنعتگران بر اساس سفارش‌ها و دستورهای کارفرمایان اقدام می‌کردند. نظم کارهای اجرایی و میزان پیشرفت امور اداری آنها را از بایگانی‌های منظم و بزرگ مانند بایگانی الواح تخت‌جمشید به دست آمده و شناخته‌اند. یکی از ظریف‌ترین مصنوعات هنرمندان قلمرو هخامنشی، ظروف فلزی به‌ویژه ریتون‌هاست. این ظروف با اشکال مختلف به‌عنوان یکی از داده‌های مهم باستان‌شناسی در گستره جغرافیایی وسیع در امپراتوری هخامنشی از طریق کاوش‌های علمی یا غیر علمی (توقیفی، اتفاقی، استرداد و اهدایی) به دست آمده و زینت‌بخش بسیاری از موزه‌ها در ایران و جهان گردیده‌اند. در این خصوص نمونه‌های به‌دست‌آمده از طریق کاوش‌های غیر علمی همچون ریتون سیمین منتهی به سر شیر ماده موجود در موزه هگمتانه (دستیابی به شیوه توقیفی) فاقد هرگونه مدارک تاریخی بوده و محل کشف دقیق آنها نامشخص است؛ از این رو تعیین اصالت و راستی‌آزمایی تاریخ‌گذاری آنها امری ضروری است. در این رابطه مطالعات تطبیقی با رویکرد توصیفی-تحلیلی (گونه‌شناسی، ریخت‌شناسی و سبک‌شناسی) مهم‌ترین و مناسب‌ترین شیوه تعیین اصالت آثار تاریخی به شمار می‌آید. بر این اساس، در پاسخ به پرسش اول، نتایج مطالعات و بررسی‌های تطبیقی ریتون سیمین مورد مطالعه با سایر

مطالعه گواهی بر عدم اجرای تزئینات به سبک و تناسبات هنری هخامنشی و در نتیجه مؤیدی بر عدم اصالت یا عدم تعلق ریتون منتهی به سر شیر ماده موزه هگمتانه به دوره هخامنشی است.

سپاسگزاری

این مقاله مستخرج از پایان‌نامه این‌جانب زهرا سادات حسینی با موضوع «بررسی وجوه اشتراک و افتراق ظروف سیمین دوران تاریخی موزه هگمتانه همدان با سایر نمونه‌های موجود در ایران (موزه ایران باستان و رضا عباسی)» و استاد راهنما دکتر محمدرضا سعیدی و استاد مشاور دکتر احمد چایچی امیرخیز است.

منابع مالی

وجود ندارد.

تعارض منافع

بین نویسندگان تعارضی در منافع وجود ندارد.

References

- Afshari, M., & Rajabi, Z. (2018). The Research on the effects of Achaemenid and Sassanid art drawing and motifs on the works of Majid Mehregan. *Negareh Journal*, 13(45), 32-51 .
- Almagor, E. (2021). The Horse and the Lion in Achaemenid Persia: Representations of a Duality .
- Azadi, V., Shateri, M., & Sarikhani, M. (2016). Analysis and typology of Achaemenid Raytheon Museum of Ancient Iran. The First International Congress of Target Architecture.
- Bagheri Hassan Kiadeh, M., & Rezaei, M. (2012). The place of hunting in the eyes of the Achaemenids. *Iranian Studies*, 21(11), 27-42 .
- Bahar, M. (2009). *A look at the history of ancient Iranian mythology*. Science .
- Beikzadeh, S., Irvani Ghadim, F., & Chaichi Amirkhiz, A. (2014). *Study and introduction of Achaemenid works in the cultural area of the Black Sea* Islamic Azad University of Shabestar Branch .
- Culican, W. (2008). *The Medes and Persians*, Translator: Goodarz Asad Bakhtiar. Tehran: Samir Publications.
- Dadvar, A., & Mansouri, E. (2006). *An Introduction to the Myths and Symbols of Iran and India in Ancient Times*. Al-Zahra University .
- Dadvar, A., & Mesbah Ardakani, N. A.-M. (2011). A study of shape and form in Persian Raytons (fourth millennium BC to the end of the Sassanid period). *Journal of Fine Arts-Visual Arts*, 2(41), 5-12 .
- Dashti, F., Dadvar, A., & Davoodi, A. (2013). *The evolution of the Saghar motifs of the Median, Achaemenid, Parthian and Sassanid periods* Islamic Azad University, Yazd Branch .
- Ehsani, M. (2003). *Seven thousand years of metalworking art in Iran*. Scientific and cultural publications .
- Geraei, Z. (2020). Comparative study of Achaemenid and Parthian Raytons. *Research in Arts and Humanities*, (36), 57-66 .

- Gergova, D. (2010). *Orphic Thrace and Achaemenid Persia, Achaemenid Impact in the Black Sea: Communication of Powers, Black Sea Studies 11* (J. Nieling & E. R. Denmark, Eds.). Aarhus University Press .
- Ghadimi, V. (2012). A Symbolic Analysis of the Achaemenid Rhytain Connection to the Rituals of the Beverage of the Ancient Persia. *Iranian Journal of Anthropology*, 8(13), 94-113 .
- Ghirshman, R. (2011). *Iranian art in the Median and Achaemenid eras* (B. Jesus, Trans.). Scientific and cultural publishing company .
- Gholampour Darzi, F., & Ali Esmaili, A. (2020). Lotus Symbolism, a Common Concept in Geographical-Cultural Vastness of Achaemenians and Sassanids. *SHAFI-E-DEL*, 3(5), 169-187 .
- Gunter, A .C., & Jett, P. (1992). *Ancient Iranian Metalwork in the Arthur M. Sackler Gallery and the Freer Gallery of Art* .
- Haidar Nattaj, V., & Maghsoudy, M. (2019). Impression of Plant Motifs Common Contents of Iran's Pre-Islamic Architecture on Islamic Architecture Schemes (Respect to Umayyad and abbasid periods). *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 16(71), 35-50 .
- Hart, C. (2016). Royal Flower Power? An Examination of the rosette motif on the relief scenes at Persepolis. *Journal of the Archaeology of the Iranian World*, 1(1), 19-28 .
- Hejber Nobari, A., Tavoossi, M., Tavoossi, M., & Khademi Nadoushan, F. (2011). Art Production Management during Achaemenid era. *Honar-Ha-Ye-Ziba: Honar-Ha-Ye-Tajassomi*, 2(44), 33-40 .
- Ibn Abbasi, I., & Muqtada'i, A. A. (2013). *Handicrafts and its evolution in Iran* (Second ed.). Jamal Honar Publishing Institute .
- Kharazian, L., & Sedaghati, S. (2018). *Thesis Trtle Investigation the role of Lotus Plover in Achaemenid priod and Sassnid period* Ministry of science research and technology Instute of Higher Education Ferdous .
- Koch, H. (1997). *Es kündet Dareios der König* (P. Rajabi, Trans.; N. Purpiran, Ed.). Carny Publishing .
- Koehl, R. B. (2013). Bibru and Rhyton: Zoomorphic Vessels in the Near East. In *Cultures in Contact : From Mesopotamia to the Mediterranean in the Second Millennium BC* (pp. 238) .
- Melikian-Chirvani, A. S. (1996). The Iranian Wine Horn from Pre-Achaemenid Antiquity to the Safavid Age. *Bulletin of the Asia Institute*, 10, 85-139 .
- Mesbah, B., & Dadvar, A. (2019). Mythological Analysis of Form and Shape in Achaemenian Rhytons. *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 16(72), 21-32 .
- Minardi, M. (2015). A silver rhyton from Afghanistan held in the Cleveland Museum of Art and its historical context. *Journal Asiatique*, 303(1), 59-86 .
- Mohammad Panah, B. (2010). *The Forgotten Empire*. Sabzan Publications .
- Mohammadzadeh, S., Nasrollahzadeh, S., & Imanpour, M. T. (2016). *Study of images of plants and animals in petroglyphs and other pictorial motifs of the Achaemenid period* Mashhad Ferdowsi University .
- Montazeri, S. (2012). Foreign Relations of the Achaemenid Kings. *Journal of Iranian Studies*, 11(21), 247-269 .
- Moorey, P. R. S. (1982). Archaeology and Pre-Achaemenid Metalworking in Iran: A Fifteen Year Retrospective. *Iran*, 20(1), 81-101 .
- Mosavi, Z., & Ayatollahi, H. (2012). Survey on designs of textiles in the Achaemenid, Parthian and Sasanian. *Negareh journal*, 6(17), 47-57.
- Muscarella, O. W. (2008). Excavated and Unexcavated Achaemenid Art Objects. Translated by Kamiyar Abdi, Bastan Pzohohi, new period, second year, serial number 4. 97-110.
- Muscarella, O. W. (2008). The Iranian Iron III Chronology at Muweilah in the Emirate of Sharjah. *Ancient West & East*, 7, 189-202.
- Pope, A. (2005). *Masterpieces of Iranian art* (P. Natel Khanlari, Trans.; Third ed.). Scientific and cultural publications .
- Rahbar, T. (2007). *What is Raytheon?*. Kayhan Farhangi. No. 254. pp. 56-60.
- Rehm, E. (2010). The classification of objects from the Black Sea region made or influenced by the Achaemenids. In J. Nieling & E. Rehm (Eds.), *Achaemenid impact in the Black Sea: communication of powers* (pp. 160-194). Aarhus University Press .
- Sadeghi, S., Javanmardzadeh, A., & Khosravi, Z. (2021). Iconography and Reading of Eagle Paintings during the Achaemenid Period. *Athar*, 42(3), 260-281 .
- Salahshoor, A. A., Nazari, S., & Sherbaaf, M. (2017). A Survey of the Achaemenid Metal Bowls and Phials Regarding Their Form, Status,

- Decoration, and Distribution. *Journal of Iranian Studies*, 16(31), 101-125.
- Sarfaraz, A., & Firoozmandi, B. (2002). *Archaeology and art of the historical periods of Mad, Hakhmaneshi, Ashkani, Sassani* (second ed.). Efaf Publications .
- Simpson, S., J. (2005). The Royal Table. In *Forgotten Empire The World of Achaemenid Persia* (pp. 104-111). British Museum .
- Summerer, L. (2003). Achämenidische Silberfunde aus der Umgebung von Sinope. *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 9(1-2), 17-42 .
- Szántó, I. (2015). *Persian Metalwork in Bosnia: a Brief Introduction to the Objects and History of the Collection of the Regional Museum, Sarajevo* .
- Taheri, S., & Bayramzadeh, R. (2018). An Analytical Study on the Objects of the Oxus Treasure. *Journal of Archaeological Studies*, 10(2), 171-184 .
- Tohidi, F. (2015). *Technique and Art of Metalwork in Iran* (First ed.). Samat Publications .
- Treister, M. (2010). Achaemenid & Achaemenid-Inspired Goldware & Silverware Jewellery & Arms & their Imitation to the North of Achaemenid Empire. In J. Nieling & E. Rehm (Eds.), *Achaemenid Impacts in the Black Sea* (pp. 223-279). Denmark .
- Treister, M. Y. (2015). A hoard of silver rhyta of the Achaemenid circle from Erebuni. *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 21(1), 23-119 .
- Трейстер, М. (2013). Клад серебряных ритонов ахеменидского круга из Эребуни. *Scripta antiqua. Вопросы древней истории, филологии, искусства и материальной культуры*, 3, 343-424.

پی نوشت

۱. توقیفی: آثاری که از کاوش‌های علمی باستان‌شناسی به دست نیامده و از سوی مراجع قضایی و انتظامی توقیف و پس از واگذاری به سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع‌دستی در موزه‌ها و مخازن مراکز این سازمان در سطح کشور نگهداری می‌شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی